

Hoe herdenken we 1572 in de eenentwintigste eeuw?

Judith Pollmann, april 2020

In de succesvolle televisieserie *80 jaar oorlog* die de NTR in 2018 uitzond, en in de flankerende tentoonstelling in het Rijksmuseum, werd een nieuw en voor velen verrassend beeld geschetst van de oorlog waaraan Nederland zijn bestaan te danken heeft, en die we de jaren vanaf 2022 op allerlei manieren zullen herdenken. Op school leerden velen van ons nog dat Nederlanders in 1572 eensgezind de leiding van Oranje opzochten om zich te ontdoen van gewetensdwang en Spaanse tirannie. In de serie maakte een groot publiek voor het eerst kennis met **nieuwe historische inzichten**, zoals die in de laatste decennia in de wetenschap gemeengoed zijn geworden.

Burgeroorlog en belangengemeenschap

Uitgangspunt van dat verhaal is niet de vanzelfsprekende eensgezindheid van de Nederlanders, maar juist het omgekeerde. Het ontstaan van Nederland, zo denken we nu, was **de onvoorziene uitkomst van een burgeroorlog**. Het gewapende conflict dat door de watergeuzen en Willem van Oranje werd ontketend leidde in eerste instantie tot een strijd waarin burgers, steden en gewesten niet alleen tegenover de Spaanse vorst, maar vooral ook tegenover elkaar kwamen te staan. Oranje presenteerde zijn zaak weliswaar als een strijd van het hele 'lieve vaderland' tegen een vreemde vijand, maar de wens was daar de vader van de gedachte.

In 1572 voelde niemand zich nog Nederlander; mensen identificeerden zich met dorp, stad of gewest. Er was wel breed gedragen onvrede over het koninklijk beleid, maar over de alternatieven was men het niet eens. **Onderlinge solidariteit sprak geenszins vanzelf**. Toen de hele mannelijke burgerij van Naarden was uitgemoord, werden de weduwen en wezen door de bevolking van Weesp en Muiden uitgelachen. Waar een deel van de burgerij in de steden de geuzen enthousiast binnenhaalde, sloegen anderen uit die steden doodsbang op de vlucht. Plattelanders voelden zich door beide kampen geslachttofferd.

Dat de Opstand zou leiden tot een bestendige politieke uitkomst was niet evident, en Oranje realiseerde zich al snel dat geweld alleen daarvoor niet genoeg zou zijn. Oorlog voeren betekende dan ook in de eerste plaats **een belangengemeenschap creëren**, en politiek draagvlak zoeken in die steden en de gewesten die samenwerkten in de Unie van Utrecht. Dat was de belangrijkste missie, eerst van Oranje, en later ook van Oldenbarnevelt en diens opvolgers. De behoefte aan draagvlak betekende ook dat er geen ruimte kwam voor theocratie. Alle inwoners van de nieuwe Republiek kregen **gewetensvrijheid**, zij het geen vrijheid van erediens; systematische onderdrukking van minderheden bleek niet politiek opportuun.

Betalen en bepalen

Wie een oorlog wilde winnen moest hem kunnen betalen. Daarvoor keken de Staten Generaal naar de gewesten, en de gewesten naar de steden. Het betekende dat de belangen van iedere stad, en ieder gewest, moesten worden meegewogen in de beslissingen die in het centrum werden genomen. De enorme **openbare schuld** die nodig was om oorlog te voeren tegen de koning van Spanje, werd gefinancierd door de burgers in de steden, die voor een lage rente geld leenden aan hun lokale overheden omdat ze die vertrouwden. De steden hadden weinig politiemacht; zij moesten naar hun burgers luisteren. Gebeurde dat niet, dan dreigde oproer. Zo kwam Nederland aan zijn lange bestuurlijke traditie van **representatie**, van schikken en van plooiën, van gedogen, van leven met pluriformiteit en van 'civil society'.

Maar er waren ook minder prettige gevolgen. Want de gewesten die het meest bijdroegen aan de oorlogvoering, Holland en Zeeland, kregen in de praktijk ook het meeste te zeggen. Het beschermen van Hollandse en Zeeuwse **handelsbelangen**, en dus ook van de VOC en de WIC, werd op den duur een belangrijker oorlogsdoel dan gewetensvrijheid. Niet alleen duurde het conflict daarom veertig jaar langer dan nodig, het betekende ook dat men nieuwe Nederlanders het liefst buiten de belangengemeenschap van beslissers hield. De Staten Generaal gunden geen politieke representatie aan de inwoners van de gewesten die ze er langzaamaan bij veroverden, de ‘generaliteitslanden’ – het huidige Brabant, Limburg en Zeeuws Vlaanderen.

Geen wonder dat de oorlog op verschillende plaatsen in het latere Nederland heel verschillend werd beleefd. Voor Holland en Zeeland bracht het conflict **een gouden eeuw**, maar voor mensen in de zwaar bevochten grensstreken in Brabant, Gelderland, Groningen en het huidige Limburg luidde de Opstand juist **een ‘zwarte eeuw’** in. De inwoners van de generaliteitslanden en de inwoners van de gebieden die door VOC en WIC veroverd werden, werden niet als burgers, maar als **onderdanen** behandeld. En terwijl op het Nederlandse grondgebied van de Republiek geen slavernij werd getolereerd, werd **mensenhandel** een van de kernactiviteiten van VOC en WIC. Ook dat is onderdeel van de politieke en culturele erfenis van de Tachtigjarige Oorlog, en ook de sporen daarvan zijn nog steeds terug te zien in ons politieke landschap.

Wat betekent dit voor een herdenking in 2022?

Een terugkeer naar een nationale herdenking ‘oude stijl’, met een focus op een eensgezinde strijd voor onafhankelijkheid, lijkt niet wenselijk. Niet alleen staat het op gespannen voet met de stand van de kennis. Zo’n nationale focus was ook al in 1872 en in 1922 omstreden, vooral onder katholieken en gereformeerden. Die religieuze gevoeligheden zijn inmiddels minder heftig, maar het ‘hollandocentrisme’ van zo’n narratief zou zeker kritiek wekken, en daarmee ook aan het doel voorbijschieten.

Reacties op de serie lieten zien dat juist de verscheidenheid aan perspectieven door kijkers goed werd begrepen, en ook boeiend werd gevonden. Kritiek kwam er eigenlijk alleen van mensen die vonden dat ook hun lokale perspectief belangrijk was, en nog meer aan bod had moeten komen,

Veel aantrekkelijker, en geschikter voor de 2^{1ste} eeuw, lijkt dan ook een herdenking waarin we juist **de lokale verschillen als uitgangspunt** nemen, benadrukken dat de toekomst in 1572 open lag omdat de inwoners van de Nederlanden wel wisten wat ze niet wilden, maar het nog niet eens waren over de alternatieven; dat het een avontuur was dat uiteindelijk alleen door samenwerking en de acceptatie van verschillen levensvatbaar bleek. En dat het **een avontuur is dat nog steeds niet is afgelopen**.

Dat biedt lokale overheden, verenigingen, en erfgoedinstellingen enerzijds de kans om de herdenkingen te koppelen aan lokale sleutelmomenten, en tegelijkertijd de mogelijkheid voor aansluiting bij een bovenlokale discussie over verbinding in Nederland nu, als een land dat niet vanzelf spreekt, als belangengemeenschap, als samenwerkingsverband, en als plaats waar we met verschillen kunnen leven. In praktische zin zou dit kunnen betekenen dat een **landelijk platform** ondersteuning biedt aan lokale organisatoren, workshops rond erfgoed, onderwijs en citymarketing, kennisdeling van wetenschappers, en werkt aan het ontwikkelen van gemeenschappelijke formats, bijvoorbeeld voor onderwijs, debatten, spellen en een youtubekanaal etc.

De **wetenschap** zou kunnen bijdragen via het entameren van ‘citizen science’ projecten, bijvoorbeeld naar de rol van Willem van Oranje als Nederlands en internationaal ‘netwerker’, of naar een beter beeld van de gevolgen voor de Opstand op het platteland, en de mensen in de frontiergebieden.

Prof. dr. Judith Pollmann, Hoogleraar vroegmoderne Nederlandse Geschiedenis, Universiteit Leiden